

Mgr. Dita Jelínková: *Šlechta v proměnách. Transformace sociálních, politických a ekonomických struktur v letech 1918 až 1948. Disertační práce. I. a II. díl. Fakulta filosofická University Pardubice, Pardubice 2015. 402 s., vč. textových a obrazových příloh.*

Ve své rozsáhlé disertační práci si Mgr. Dita Jelínková vytkla nesnadný cíl: analyzovat proměny postavení šlechty v českých zemích v letech 1918 – 1948, tedy v jednom z nejsložitějších období vývoje českého státu, poznamenaného rozsáhlými strukturálními změnami odrážejícími se v sociální, hospodářské i politické sféře, projevujícími se v kultuře a každodenním životě. Je to současně období akcentovaného a adorovaného českého plebejství, nivelizace a rovnostářství, tedy změn, které pro šlechtu znamenaly zpochybnění její kolektivní identity a namnoze tragický a nezměnitelný zvrat: zneviditelnění ve státě, který její „předkové pomáhali budovat a po tisíc let udržet“, abychom použili slov z prohlášení české šlechty ze 17. září 1938 (autorka ho uvádí v příloze na s. 385). Přičtěme k tomu demagogicky vedenou dehonestaci (štvavá kampaň vůči šlechtě po komunistickém puči roku 1948, s. 312an.), perzekuci a (často vynucenou) emigraci, jimž byla česká šlechta vystavena po roce 1945, a obraz Patočkovy „doby noci, války a tmy“ je dokonalý.

Výzkum D. Jelínkové měl komplikovaný start, neboť chybí rozsáhlejší původní domácí literatura týkající se nejen „české“ šlechty v uvedeném období, ale i strukturálních změn nahlížených z pohledu těchto nově „uražených a ponížených“. Metodicky přínosné práce Zdeňka Bezeckého končí většinou rokem 1914, nicméně autorka se s mimořádnou akribií orientuje v literatuře zahraniční, především německojazyčné zaměřené na „nové“ kulturní a sociální dějiny. V německém překladu využila nosné koncepty Pierra Bourdieuho a další německo- a anglicko-jazyčné práce, nejen historické, ale i politologické a antropologické. Pozoruhodný svým rozsahem a dobře uvážený je výběr pramenů. Autorka studovala v domácích i zahraničních archivech, pracovala s vydanými memoáry (okrajově se sledovaného období týká také ediční „hybrid“ týkající se života Norbertiny Kinské¹ či paměti Tatiány Metternichové²). Vzhledem ke stanovení níže uvedených analytických rovin věnovala pozornost především pramenům osobní povahy, jejichž zůstavitelé náleželi do tří po sobě jdoucích generací, jakkoli takových pramenů po roce 1945 radikálně ubylo. Prameny osobní povahy pak Mgr. Jelínková komparovala s rozsáhlým korpusem pramenů úřední povahy a dobovým tiskem.

Práce je členěna do sedmi rozsáhlých celků strukturovaných podkapitolami; už na první pohled působí toto dělení logicky a názvy kapitol a podkapitol jasně definují příslušný obsah. Autorka stanovila tři analytické roviny, od kterých se její narace odvíjí. Jsou jimi analýza proměn vnějších struktur po pádu monarchie, a to z pohledu šlechty, analýza strategií, jichž šlechta v této situaci využívala, a jejich typů, analýza vnímání a interpretace transformačních procesů samotnými představiteli šlechty.

V první části se autorka věnuje teoretickým a metodickým východiskům svého spisu.

Hlavní otázka, kterou si položila, zní: jak se transformace, jimiž prošla společnost v českých zemích v letech 1918 – 1948, projeví na šlechtě, tedy na sociální skupině, která v minulosti několikrát prokázala značnou schopnost adaptability? Charakterizovaly ji i nadále atributy, které byly s její existencí spojeny po celá staletí a které platily i v éře občanské společnosti Rakouska-Uherska? Jak se vyrovnala se ztrátou ekonomického, politického, sociálního i symbolického kapitálu? Z této základní otázky pak autorka generuje sumu podotázek, které

¹ Monika CZERNIN, *Žila jsem příliš krátce. Fascinující život hraběnky Nory Kinské*. Brno 2007.

² Tatiana METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*. Praha 1992.

vytvářejí strukturu práce. V metodické části své práce definuje kategorie, s nimiž hodlá pracovat: mentalita, šlechtictví, habitus, individuální a kolektivní identita, individuální a kolektivní paměť, individuální a kolektivní habitus. Stejně systematicky postupuje při analýze ego-dokumentů. Má přitom na paměti četná úskalí jejich výpovědi i fakt, že je třeba je konfrontovat s jiným typem pramenů. Upřesnění základních kategorií (ale i časových mezníků) umožňujících zkoumání individuálních i kolektivních postojů zabránilo kandidátce utonout v nesporně bezbřehém informačním toku deníků a korespondence a umožnilo jí soustředit se skutečně na to podstatné: na postoje a vzorce chování, které představitelé šlechty k nové realitě zaujímalí, a na strategie, které jim umožňovaly důstojně přežít v nepříznivých ekonomických podmínkách a v časoprostoru, jenž devalvoval všechny hodnoty, na nichž šlechtictví stálo.

V této části autorka rovněž zdůvodňuje strukturu práce, její chronologické a teritoriální vymezení. Najdeme zde rovněž biogramy zkoumaných osobností a kritéria výběru právě těchto představitelů „české“ šlechtické obce.

Na metodickou část navazuje zhodnocení stavu výzkumu dějin šlechty 20. století. Bezpečné zvládnutí sekundární literatury, její promyšlení a výběr vhodných postupů usnadnil Dítě Jelínkové kritickou fází práce s rozsáhlým s typologicky rozmanitým korpusem pramenů: věděla, na jaké otázky chce hledat odpověď a s jakými kategoriemi bude pracovat.

Jádro práce tvoří 3. – 6. kapitola; jejich chronologické členění (1918-1938, 1939-1944, 1945-1948, přičemž roku 1938 je věnována samostatná kapitola) je dáno periodizací obecného historického rámce. Pro strukturalizaci zkoumaného tématu se ukázalo být vhodně zvoleno.

Šlechta českých zemí netvořila integrální celek, což je mj. patrné z rozsahu pozemkového majetku jednotlivých rodů, jemuž se autorka, v souvislosti s pozemkovou reformou, věnovala. Řada faktorů její představitelů spojovala, nicméně především v zaujetí vztahu k československému státu („komplex ztracené vlasti“ na jedné a „odčinění Bílé Hory“ na druhé straně), a tím i ve výběru strategií používaných vůči realitě nové republiky se její jednotliví představitelé výrazně lišili. Na historika odchovaného jednoznačně pozitivním narativem vzniku samostatné Republiky československé působí některá autentická svědectví (s. 65an.) věru nezvykle, nicméně po zvážení faktu bleskové ztráty symbolického i ekonomického kapitálu, jemuž byla šlechta vystavena, pochopitelně. Uvedená svědectví osvětlují z diametrálně jiného úhlu pojetí spravedlnosti a svobody projevu v Masarykově státě. Různě cílené a formované strategie (neskrývané, skrývané – zákulisní –, strategie v rovině právní, zde zvláště propracované strategie německy smýšlející šlechty), jimiž se šlechta pokoušela uhájit své „místo nahoře“ (s. 120 an.), se zdají být v tomto kontextu pochopitelné a snad i legitimní.

V jednotlivých kapitolách autorka kombinuje komparativní s chronologickým přístupem: postoje šlechty se skutečně vyvíjely a měnily v čase, v souvislosti s proměnami mezinárodního postavení první i druhé republiky a nakonec i se vznikem protektorátu, kdy šlechta (zdánlivě) nabývá zpět svého někdejšího kapitálu symbolického a politického (nikoli ekonomického; na jiném místě autorka přesvědčivě dokládá ekonomické zruinování šlechty během německé okupace). Posledně jmenované období lze považovat – pokud se týče proměn postojů některých prvorepublikových „zemských“ Čechů – za mimořádně zajímavé, mj. i díky autorčině důsledné analýze kořenů a projevu šlechtického antisemitismu.

Po celou sledovanou dobu se názory jednotlivých šlechticů definovaly a redefinovaly, v žádné sledované fázi nebyly jednotné a pohybovaly se na škále od přímé kolaborace k odboji či jeho podpoře. Maně nás napadá, že absence fenoménu „stádnosti“ u této sociální vrstvy mohla být jedním z důvodů, proč s ní bylo obtížné, ne-li nemožné, jakkoli manipulovat. Sluší se ještě dodat, že obratná práce s ego-dokumenty umožnila autorce dát nový rozměr a plasticitu jinak

už několikrát podrobně analyzované Runcimanově misi (s. 172- 192) či prohlášení české šlechty ze září 1938 (s. 202-211).

Závěrečná sedmá kapitola má syntetizující podobu, po ní následuje vlastní závěr práce. Obě části dokládají, že autorka všechny otázky, které si položila v úvodu práce, odpověděla, že se jí podařilo narušit panující stereotypy (např. onen o protikladu „české-vlastenecké“ a „německé-kolaborantské“ šlechty) a že zaplnila několik bílých míst, které odborná literatura až dosud vykazovala.

Disertační spis Dity Jelínkové se vyznačuje kvalitní stylistickou úrovní: text, byť bohatý na informace, působí plynule, díky průběžnému kladení otázek a jasným formulacím je dynamický a čtivý. Logicky a vyváženě působí užívání citátů.

Výhrady, které mám, jsou skutečně okrajové: některé podkapitoly by bylo lépe, vzhledem k jejich rozsahu (např. 3. 3. 4., zaujímající 15 stran, 3. 4. mající 13 stran, 5.2. o 16 stranách atd.) členit mezititulky; takto se v nich občas čtenář ztrácí.

Stylistické „lapsy“ jsou skutečně výjimečné, stejně jako ojedinělá pochybení v interpunkci, přivlastňovacích zájmenech či překlepy.

Domnívám se, že obsahová i formální stránka spisu odpovídají všem nárokům kladeným na tento druh kvalifikační práce. Při jejím čtení mě napadly tyto otázky:

1. Na s. 2 se autorka odvolává na koncept šlechtické mentality Heinze Reifa, kde jedním z atributů je způsob života založený na velkém pozemkovém vlastnictví. Ptám se tedy, jaká byla strategie rodů, které disponovaly menším či dokonce malým pozemkovým majetkem? Nějak tento nedostatek kompenzovaly?
2. Bylo pro šlechtice vyrovnání se s novou situací totéž, co ztotožnění se s demokratickým režimem (nepředpokládám, že se někdo z nich ztotožnil s komunistickou diktaturou...)?
3. I když není práce zaměřená (až na výjimky) na nové nobilitace, mohla být adaptabilita „druhé společnosti“ (nobilovaných v 18. a 19. století) schůdnější, než tomu bylo u první společnosti, zv. crême de crême?
4. Lze skutečně na základě depeší Laurence Steinhardta soudit, že „zmínění představitelé šlechty necítili záhy po skončení druhé světové války akutní obavy z vítězství komunismu“, s. 316? Přece jen šlo a malý a svým způsobem „specifický“ vzorek šlechty, s níž se L. Steinhardt během své československé mise stýkal.

Na závěr ráda konstatuji, že disertační práce Dity Jelínkové je významným vědeckým přínosem nejen k dějinám šlechty první poloviny 20. století, ale i dějinám země, kterou po staletí její příslušníci obývali a kterou se snažili – navzdory nepříznivým okolnostem – považovat za svou vlast. Práci bez váhání doporučuji k obhajobě.

V Hradci Králové, 24. dubna 2015

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

